

VIRTUS

24 | 2017

Maarten Prins

Heerlijkheden in Holland in kaart gebracht

218

F.W. Lantink en J. Temminck, ed., *Heerlijkheden in Holland*, Publicaties van de Stichting Vrienden van het Noord-Hollands Archief, III (Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2017, 154 p., ill.)

De belangstelling voor wetenschappelijke studie naar (Hollandse) heerlijkheden herleeft. Het platteland van Holland was tot 1848 verdeeld in honderden kleine bestuurlijk-juridische eenheden, de heerlijkheden. Door hun ingewikkelde en fijnmazige structuur zijn bestuur en rechtspraak op het platteland van het vroegmoderne Holland nog altijd een moeilijk toegankelijk onderzoeksterrein. In een poging deze situatie te veranderen, vond in december 2013 een symposium plaats, onder auspiciën van de stichting Vrienden van het Noord-Hollands Archief. De bijdragen van dit symposium zijn bijeengebracht in de bundel *Heerlijkheden in Holland*, voorzien van een 70 x 45 cm-kaart van Hollandse heerlijkheden en een overzicht van vindplaatsen van archieven van heerlijkheden. De auteurs van de bundel beogen toekomstig wetenschappelijk onderzoek te stimuleren en duidelijkheid te scheppen door grote lijnen in de historische ontwikkeling van heerlijkheden te duiden.

De eerste en meest omvangrijke bijdrage, 'Heerlijkheden in Holland. Een historiografische en historische verkenning' is van de hand van Arjan Nobel. Hij levert een overzicht van relevante vakliteratuur over de laatste honderd jaar en gaat in op de vraag wat een heerlijkheid was, welke vormen van heerlijkheden we kunnen onderscheiden en welke bestuurlijke veranderingen zich voordeden gedurende de vroegmoderne tijd. Het perspectief is openbaar bestuur van het platteland en heerlijkheden vormen in deze benadering een onderdeel van de plattelandsgeschiedenis (andere gangbare benaderingen zijn de rechtsgeschiedenis en de studie van elites). Het artikel put voornamelijk uit Nobels dissertatie *Besturen op het Hol-*

landse platteland over de heerlijkheid Cromstrijen (2012). Nobel analyseert de bestuurlijke positie die heren innamen ten opzichte van de dorpsgemeenschap en het karakter van sociale relaties tussen heren en inwoners. Hij signaleert meer patriarchale verhoudingen en een toenemende verzakelijking in die relaties in de loop van de zeventiende en achttiende eeuw. Aan het slot van dit artikel vraagt Nobel aandacht voor drie belangrijke vragen die nog open staan voor toekomstig onderzoek: welke strategieën pasten dorpsbewoners toe om hun belangen bij bestuurlijke instellingen te agenderen, welke motieven van heren om heerlijkheden aan te schaffen kunnen we onderscheiden en wat kunnen we zeggen over de politieke mobilisatie van de plattelandsbevolking in de periode 1750-1850?

Jaco Zuiderduijns 'Twaalf ambachten, dertien ongelukken. Plattelandsrechtbanken en de Hollandse economie en samenleving' is gebaseerd op zijn artikel 'On the home court advantage' in *Continuity & Change* (2014). Zuiderduijn onderzoekt de wijze waarop plattelandsrechtbanken zakelijke relaties tussen stad en platteland ondersteunden. Voor registratie, ratificatie en conflictbeslechting bij zakelijke transacties binnen een heerlijkheid waren partijen immers afhankelijk van plaatselijke rechtbanken. Wanneer een rijke stedeling er niet op kon vertrouwen zijn recht te krijgen voor een plattelandsrechtbank, brachten investeringen een verhoogd risico met zich mee. Werd de economische groei van Holland mede mogelijk gemaakt door de veelheid aan jurisdicties of was het gefragmenteerde bestuurlijke landschap een rem op ontwikkelingen? Op basis van een detailstudie die zich richt op Mijnsheerenland, zoekt Zuiderduijn een antwoord op deze vraag. Door het aantal transacties tussen stedelingen en plattelanders te kwalificeren en de hoogte van renten te vergelijken, maakt hij aannemelijk dat stedelingen geen groter wantrouwen koesterden tegenover de plattelandsrechtbank van Mijnsheerenland dan tegenover de eigen stedelijke rechtbank. Holland kende een groot aantal jurisdicties, maar de eenvormigheid van de organisatie van rechtbanken maakte dat stedelingen met enig vertrouwen transacties konden aangaan. Deze detailstudie is interessant qua opzet maar de beperktheid in plaats (Mijnsheerenland) en tijd (enkele perioden in de zestiende eeuw) roept de vraag op in hoeverre de conclusies toepasselijk kunnen worden verklaard op het gehele Hollandse platteland.

'Pruisisch gezag in de Hollandse heerlijkheid Hooge en Lage Zwaluwe' van Ada Peele speelt tegen de achtergrond van de slepende erfeniskwestie tussen de Friese stadhouder Johan Willem Friso en Frederik I, koning in Pruisen, over de nalatenschap van stadhouder-koning Willem III. Dit was eveneens het onderwerp van haar dissertatie 'Een uitzonderlijke erfgenaam' uit 2013. Aan Frederik I werden in 1711 onder meer de heerlijkheden Hooge Zwaluwe en Lage Zwaluwe toegewezen, als onderdeel van een voorlopige regeling. Na de behandeling van deze erfeniskwestie volgt Peele een bestuurlijk geschil inzake het polderbestuur. Als heer van Hooge Zwaluwe was de Pruisische koning ertoe gerechtigd een heerraad aan te stellen in de Emiliapolder, maar zijn optreden conflicteerde met de benoemingsrechten van omliggende heerlijkheden. Die rechten werden beheerd door de Domeinraad. De benoeming door de koning kon niet zonder meer geaccepteerd worden, omdat deze indruiste tegen eerder overeenkomen reglementen, maar de Domeinraad wilde de machtige bondgenoot van de Republiek ook niet onnodig schofferen. Pas in 1716 vonden partijen een oplossing voor de impasse.

Joan van Huydecoper ontvangt bij zijn inhuldiging als heer van Maarsseveen en Neerdyk een pronkbe-
ker uit handen van de inwoners van beide dorpen (gravure, Hendrik Winter, 1641; coll. Rijksmuseum,
Amsterdam)

Jaap Temmincks 'Haarlem en zijn heerlijkheden' behandelt het verwerven van heerlijk-
heden door de stad Haarlem in de zestiende, zeventiende en achttiende eeuw. Als voorbeeld
van het bestuur van een heerlijkheid door Haarlem gaat Temminck in op bestuurlijke ver-
wikkelingen in de ambachtsheerlijkheid Nieuwveen. Achtereenvolgens komen zaken als het
controleren van rekeningen, het benoemen van functionarissen en het aanstellen van een
predikant aan bod. Dit deel van het artikel is wat opsommend van aard. Een vergelijkend
perspectief, zoals de vraag in hoeverre het bestuur van heerlijkheden door Haarlem afweek
van dat door andere steden, had een interessante aanvulling kunnen zijn.

De bundel sluit af met een kaart van heerlijkheden en een lijst van vindplaatsen van ar-
chieven, geordend per heerlijkheid. Rombert Stapel maakte de kaarten, Yvonne Bos-Rops
en Herman Oost stelden de lijst met vindplaatsen samen. Een uiterst nuttige inventarisatie,
aangezien veel archiefmateriaal betreffende heerlijkheden verspreid is geraakt over meer-
dere niet altijd voor de hand liggende archieven. De heerlijkheden zijn geordend per land-
schap. Helaas ontbreekt een alfabetische index, wat het zoeken van een specifieke heerlijk-

heid tijdrovend maakt. De ondertitel van de beschrijving van de vindplaatsen, ‘Een eerste aanzet’, lijkt gekozen met het oog op latere aanvullingen. De heerlijkheden in deze lijst bevatten ook een code waarmee zij op Stapels kaart getraceerd kunnen worden. De codering is daarnaast bedoeld als standaardisering bij toekomstig wetenschappelijk onderzoek.

Behaalt *Heerlijkheden in Holland* de zichzelf gestelde doelen van orde scheppen en het onderzoek naar heerlijkheden bevorderen? Voor onderzoekers is deze bundel zonder twijfel zeer waardevol. Dit geldt in het bijzonder voor het overzicht van de wetenschappelijke stand van zaken en duiding van ontwikkelingen door Nobel, de lijsten met vindplaatsen van heerlijkheden door Bos-Rops en Oost, en met name de kaart van heerlijkheden door Stapel. Gebruik makend van de zeer gedetailleerde kaart en bijbehorende codering zouden ook andere onderzoekers kaartlagen kunnen produceren. Een eerste resultaat is overigens al te zien in het artikel ‘Handel in heerlijkheden’ in deze aflevering van *Virtus*. Het valt dus te hopen dat de kaart in een gedigitaliseerde vorm voor onderzoekers beschikbaar komt. Digitalisering kan daarnaast een oplossing bieden voor de gelaagdheid die dit onderwerp met zich meebrengt. Het in één kaart verwerken van hoge heerlijkheden, ambachtsheerlijkheden, stedelijke rechtsgebieden en geografische aspecten als duingebieden gaat nu nog ten koste van de overzichtelijkheid.

221

De bundel biedt een rijk scala aan aspecten van heerlijkheden: relaties tussen heren en inwoners, en geschillen over bestuurlijke competenties en kerkelijke kwesties zijn maar enkele van de vele onderwerpen die aan bod komen. Dit laat de veelzijdigheid zien van het onderwerp ‘heerlijkheden in Holland’. De ver uit elkaar liggende onderwerpen en grote verschillen in methodiek en invalshoeken (politieke, bestuurlijke, juridische en economische) maken wel dat de auteurs elkaar weinig aanvullen. Daarbij missen de verhandelingen over het heerlijkheidsbezit van de Pruisische koning en dat van de stad Haarlem een in het wetenschappelijke debat verankerde probleemstelling.

Voor een lezer zonder kennis van heerlijkheden zal de materie vaak moeilijk te plaatsen zijn, omdat begrippen als leenstelsel, allodium en heergewaad in hoog tempo de revue passeren, terwijl deze aspecten zelf geen onderwerp zijn van de bundel. De uitleg die geboden wordt, is soms al uitvoerig behandeld in andere publicaties van de auteurs en een enkele keer zelfs elders in de bundel. Het archievenoverzicht van Bos-Rops en Oost start bijvoorbeeld met een uiteenzetting over heerlijke rechten en het leenstelsel, waarover we al in de inleiding door Lantink en in de bijdrage van Nobel geïnformeerd werden. Voor specialisten blijft de behandeling soms wat oppervlakkig. Waar de bundel nauwelijks op in gaat, zijn de historische achtergronden van de verschillende rechten die heren uitoefenden. Het keurrecht, het collatierecht en het jachtrecht bijvoorbeeld hadden een eigen ontstaansgeschiedenis en afzonderlijke ontwikkeling. Echte orde schept *Heerlijkheden in Holland* nog niet, maar dat kan gezien de veelzijdigheid van het onderwerp ook niet verwacht worden. Deze waardevolle bundel heeft wel de weg geëffend voor vervolgonderzoek.

- Adel en heerlijkheden in Québec. De opkomst en het voortleven van een sociale groep en een feodaal instituut (ca. 1600-2000) 9
Benoît Grenier en Wybren Versteegen
- Handel in heerlijkheden. Aankoop van Hollandse heerlijkheden en motieven van kopers, 1600-1795 31
Maarten Prins
- Beschermd en berucht. De manoeuvreerruimte van jonker Ernst Mom binnen het rechtssysteem van zestiende-eeuws Gelre 57
Lidewij Nissen
- Prussia's Franconian undertaking. Dynasty, law, and politics in the Holy Roman Empire (1703-1726) 75
Quinten Somsen
- Gutsbesitzer zwischen Repräsentation und Wirtschaftsführung. Das Gut Nordkirchen in Westfalen im 18. und 19. Jahrhundert 105
Friederike Scholten
- Adel op de pastorie. Aristocratische huwelijken van predikanten in de negentiende eeuw 129
Fred Vogelzang

24 | 2017

